

Lulesamisk grammatikk: den er ikke som du tror

Bruce Morén-Duolljá

De samiske språkene har ofte blitt sammenlignet med nært beslektede språk – vanligvis språk med flere brukere og høyere status. Dette har ført til noen vesentlige feil i beskrivelsene av de samiske språkene.

*Det er på tide at beskrivelsene av lulesamisk språk revideres. Foto: Kajsa Kuoljok, Ájtte.
Bilde fra Giela giehto-prosjektet.*

De samiske språkenes grammatikker er særdeles komplekse. Språkforskeren Pekka Sammallahti skriver at de «are amongst the most complicated in Europe if not in the whole world». Kompleksiteten skyldes dels at de samiske språkene har flere egenskaper som er svært sjeldne blant verdens språk. I tillegg samhandler disse sjeldne egenskapene med hverandre på systematiske, men uvanlige måter.

Likevel har en del av de samiske grammatikkenes kompleksitet ingenting med selve språkene å gjøre. I stedet er det en bivirkning av feilaktige beskrivelser. Selv om vi har arvet mye god informasjon fra tidligere tiders språkforskere, har vi også arvet mange feil. Dette er naturlig, siden kunnskap og forståelse bygges opp og forbedres over tid. Men feilene som vi har arvet, har resultert i at de samiske språkene oppleves som mye «vanskelligere» og mer «forvirrende» enn de faktisk er. Derfor er det på tide å se litt nærmere på de tradisjonelle språkbeskrivelsene, og å

revidere dem basert på nyere framskritt i vår forståelse av språk.

Det er ikke mulig å beskrive hele den lulesamiske grammatikken i en artikkel. Men det er mulig å gi noen eksempler på hvordan dette språket fungerer og hvordan de tradisjonelle beskrivelsene tar feil. Denne artikkelen diskuterer bare en liten del av det lulesamiske kasussystemet. Hovedkonklusjonen er at det lulesamiske kasussystemet er overfladisk lik den tradisjonelle beskrivelsen, men det fungerer på en helt annen måte på detaljert nivå. Å studere og beskrive disse detaljene viser ikke bare hvor rik språkets grammatikk er, men også hvor annerledes den er fra beslektede språks.

Kasus

Sentralt i en diskusjon om lulesamisk grammatikk er noe som heter «kasus». Når man ser på språkbeskrivelser og den språkvitenskapelige litteraturen, ser man at det finnes mye uenighet om hva begrepet «kasus» betyr og hvordan det brukes. Forskjellige fagfolk bruker termen om forskjellige ting i forskjellige sammenhenger.

Én av årsakene til denne forvirringen er at det ikke alltid er helt klart hvordan et nomen¹ i et språk bør kategoriseres, analyseres og beskrives. I tillegg er det en tendens til å sammenligne beslektede språk, og slike sammenligninger kan resultere i «falske venner» eller «falske fiender». Falske venner er tilsynelatende

samme kasus, men er ikke det. Falske fiender ser ut som de er forskjellige kasuser, mens de egentlig er identiske.

Den uklare begrepsbruken gjelder også lulesamiske kasuser. Noen av kasusene som er beskrevet i lulesamisk, er i realiteten helt andre kasuser. Andre av de beskrevne kasusene favner svært ulike språklige aspekter. I tillegg er enkelte språkfenomener i lulesamisk ikke beskrevet som kasus, men viser seg likevel å være det når man ser litt nærmere etter.

(1) Lulesamiske kasuser

		NAVN	OMTRENTLIG BETYDNING
Syntaktisk	Nominativ	Subjekt/hevnt	
	Vokativ	Tiltale	
	Attributiv-genitiv	Som attribuerer	
	Akkusativ	Direkte objekt	
Semantisk	Sted	Lokativ	På/i/ved (generelt)
		Allativ	Til
		Ablativ	Fra/av
		Prolativ	Via/langs
	Forhold	Partitiv	Del (av noe eller av en mengde)
		Karitiv	Mangel
		Instrumental	Instrument
		Komitativ	Akkompagnement
		Kausativ-komitativ	Årsak til akkompagnement
	Tilstand	Essiv	I en tilstand

1 «Nomen» er fellesbetegnelsen for substantiv, adjektiv, tallord og pronomen.

Lulesamiske kasuser

Hva er så kasus? Vanligvis deles kasuser i to grupper – syntaktiske og semantiske. Syntaktiske kasuser har med ordstillingen i en setning å gjøre – de indikerer f.eks. hvorvidt et nomen er subjekt eller objekt i setningen. Semantiske kasuser har derimot med funksjon i virkeligheten å gjøre – de indikerer f.eks. et nomens romlige plassering og orientering, dets forhold eller tilstand.

Lulesamisk har minst de 14 kasusene i (1). For de som kjenner tradisjonelle beskrivelser av lulesamisk grammaikk, er denne tabellen veldig ulik tradisjonen hvor man har operert med mellom åtte og elleve kasuser som ofte blir kalt ved andre navn. Bare de fire syntaktiske kasusene, de fire semantiske kasusene som omhandler sted, og den første semantiske kasusen som handler om forhold, vil bli diskutert i denne artikkelen.

Nominativ – nevnt

«Nominativ» kommer fra latinsk *nōminātīvus*, som har med navngivning å gjøre. Denne kasusen brukes i mange språk når et nomen er nevnt alene, eller er nevnt som subjekt i en setning. (2) viser lulesamiske eksempler.

Vokativ – tiltale

«Vokativ» kommer fra latinsk *vocātīvus*, som har med tiltale å gjøre. Vokativ brukes når noe/noen tiltales. I noen språk (f.eks. romani) er substantivenes vokativform alltid ulik deres nominativform. I andre språk (f.eks. latin og de fleste slaviske språk) kan formen til substantiv i vokativ være lik eller ulik formen til substantiv i nominativ, avhengig av substantivets type og konteksten der det brukes. I etter andre språk (f.eks. lulesamisk og engelsk) er formen til substantiv i vokativ alltid den samme som dets form i nominativ.

(3) viser eksempler fra romani og lulesamisk. Formene til nominativ og vokativ er ulike for begge de romaniske

(2) Lulesamiske eksempler med nominativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall nominativ	a. Bijlla	Bil
	b. Bijlla boahtá.	En bil/bilen kommer.
Flertall nominativ	c. Bijlla	Biler
	d. Bijlla båhti.	Biler/bilene kommer.

(3) En del av bøyningsparadigmet til to romani og to lulesamiske substantiv

Språk	Kasus	«Ild/bål»		«Mann»	
		Entall	Flertall	Entall	Flertall
Romani	Nominativ	jag	jaga	manuš	manuša
	Vokativ	jage	jagalen	manuša	manušalen
Lulesamisk	Nominativ	dållå	dållå	ulmusj	ulmutja
	Vokativ	dållå	dållå	ulmusj	ulmutja

(4) Lulesamiske eksempler med nominativ og vokativ

	Lulesamisk	Norsk	Verbbøyning
Entall nominativ	a. Mánná boahtá.	<i>Et barn/barnet</i> kommer.	3. person entall
Flertall nominativ	b. Máná båhti.	<i>Barn/barna</i> kommer.	3. person flertall
Entall vokativ	c. Mánná , mij boahtep.	Barn (=1) , vi kommer.	1. person flertall
Flertall vokativ	d. Máná , mån boadav.	Barn (>1) , jeg kommer.	1. person entall

substantivene, mens formene er like for begge tilsvarende lulesamiske substantiv.

Siden nominativ og vokativ har den samme formen i lulesamisk, er det ver-

bet og nomenenes funksjon som gir bevis for at dette språket har vokativ kasus. Dette vises i (4).

(4a) har verbet i tredjeperson entall, og subjektet *mánná* står i tredjeperson entall nominativ. (4b) har verbet i tredjeperson flertall, og subjektet *máná* står i tredjeperson flertall nominativ. I kontrast er verbet i (4c) i førsteperson flertall. I denne setningen står *mánná* i tredjeperson entall, og kan derfor ikke være subjektet til verbet – ordet står da heller ikke i nominativ. Siden *mánná* er tiltalt, og ikke nevnt, har ordet i stedet vokativform. (4d) har et verb i førsteperson entall, og *mán* er subjektet. *Máná* er her i tredjeperson flertall, og er ikke setningens subjekt. Dette ordet står i vokativ.

Attributiv-genitiv – noe som attribuerer

En tredje syntaktisk kasus innen lulesamisk er den som vanligvis kalles «genitiv». Ordet «genitiv» kommer fra latinsk *genitīvus* som har med opprinnelse eller fødsel å gjøre. Dette er innen språkvitenskapen normert til å bety at noe eier, er opprinnelsen til, eller er tilknyttet til noe annet.

Men de aller fleste lulesamiske nomenene som er beskrevet som genitivsformer, har ingenting med eierskap, opprinnelse eller tilknytning å gjøre! Snarere er det viktigste ved slike nomener stillingen de har i setningene – en spesifikk type attributiv stilling. «Attributiv» kommer fra latin, og betyr «å tildele til». Attributiv brukes innen språkvitenskapen om et ord som tildeler, spesifiserer eller attribuerer egenskaper eller informasjon til et annet ord.

Siden navnet «genitiv» ofte er misvisende, og siden det ikke finnes et

(5) Lulesamiske eksempler med attributiv-genitiv kasus

	Lulesamisk	Norsk
Entall attributiv-genitiv	Máddjá máná iednev vuojnná.	Maria ser et barns/barnets mor .
	Biehtár la gudá jagák .	Peder er en seksåring/seksåringen .
	Dat la silba lágásj .	Det er solviktig .
	Báhttja váttsij fávros niejda lusi .	En gutt/gutten gikk <i>for å være i lag med</i> en vakker jente /den vakre jenta .
	Máhittu váttsij goade sisi .	Mattias gikk <i>inn i</i> et hus/huset .
Flertall attributiv-genitiv	Máhittu váttsij gádij sisi .	Mattias gikk <i>inn i</i> hus/husene .
	Báhttja váttsij fávros niejdaj lusi .	En gutt/gutten gikk <i>for å være i lag med</i> vakre jenter /de vakre jentene .
	Máddjá mánáj iednev vuojnná .	Maria ser barns/barnas mor .

normert begrep for denne kasusen, skal vi bruke navnet «attributiv-genitiv». Dette navnet inkluderer både den attributive egenskapen og det faktum at en attributiv kasusstilling noen ganger har en genitivsaktig funksjon i lulesamisk.²

(5) gir noen lulesamiske eksempler. Substantivet som står i attributiv-genitiv, er i fet tekst, og substantivet som det attribuerer informasjon til, er i skrå tekst. Noen av disse nomenene kalles «postposisjoner»³ i den lulesamiske språklitteraturen. Det er viktig å forstå at de fleste av disse eksemplene

2 Denne kasusen kan ikke kalles «attributiv» fordi lulesamisk har flere typer attributive stillinger, og ikke alle av dem handler om kasus. En bindestrek brukes fordi begrepet «attributiv genitiv» (uten bindestrek) kan feiltolkes som genitivkasus brukt i en attributiv stilling.

3 Mange «postposisjoner» nevnt i den lulesamiske språklitteraturen er egentlig nomen med kasus. De tilhører ikke den grammatiske kategorien som kalles postposisjoner.

ikke har noe med eierskap, opprinnelse eller tilknytning å gjøre. Derfor kan de ikke stå i genitiv.

Akkusativ – direkte objekt

«Akkusativ» kommer fra latinsk *accūsātīvus*, som har med noe som er forårsaket å gjøre. Innen språkfaget tolkes dette oftest som en setningsdirekte objekt.

Det finnes tre årsaker til hvorfor det er vanskelig å diskutere det lulesamiske språkets bruk av akkusativ. For det første er akkusativ (nesten) kun brukt med entall, og da kun med et enkelt, helhetlig direkte objekt. Når det er snakk om bare en del av et enkelt objekt, bruker man kasusen som kalles ablativ. Ablativ er diskutert litt senere, men eksempler som sammenligner entall nominativ, akkusativ og ablativ vises i (6).

For det andre har lulesamisk flertall akkusativ en veldig begrenset bruk, og den ligner på flertall nominativ. Én av de få kontekstene den brukes, er når de aller fleste hele objektene er modifisert med et grunntall større enn én.⁴ Dette vises i (7).

For det tredje tar de aller fleste direkte objekt i flertall partitiv i lulesamisk, ikke akkusativ. Disse er feilbeskrevet i litteraturen som flertall akkusativ. Den lulesamiske «jt»-endelsen er en kombinasjon av flertall «j» og partitiv «t». Problemene har vært at *lulesamiske ord med flertall partitiv er oversatt til andre språk*

⁴ I denne konteksten er grunntallet et attributiv adjektiv som ikke bøyes.

(6) Lulesamiske eksempler med entall nominativ, akkusativ og ablativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall nominativ	Guolle bårrå.	En fisk / fisken spiser.
Entall akkusativ	Máhttu guolev bårrå.	Mattias spiser en fisk / fisken .
Entall ablativ	Máhttu guoles bårrå.	Mattias spiser av en fisk / fisken .

(7) Lulesamiske eksempler med entall akkusativ og flertall akkusativ brukt med grunntall

	Lulesamisk	Norsk
Entall akkusativ	Máhttu avtav guolev bårrå.	Mattias spiser én fisk .
Flertall akkusativ	Máhttu gålmmå guole bårrå.	Mattias spiser tre fisker .

(8) Lulesamiske eksempler med entall akkusativ og flertall partitiv

	Lulesamisk	Norsk
Entall akkusativ	Máhttu guolev bårrå.	Mattias spiser en fisk/fisken .
Flertall partitiv	Máhttu guolijt bårrå.	Direkte: Mattias spiser fiskedeler . Mellomting: Mattias spiser deler av fiskemengden. Dagligdags: Mattias spiser fisker.

Lokativ – et sted

Lulesamisk har en kasus som indikerer sted. I den tradisjonelle lulesamiske språklitteraturen kalles denne kasusen «inessiv». Ordet kommer av latin, og indikerer en bestemt type romslig forhold – «å være på innsiden» eller «i inne».

Men den lulesamiske kasusen som omhandler et sted, er mer generell og

oversettes til andre språk på forskjellige måter i forskjellige kontekster – f.eks. «i/inn/på/ved». Denne kasusen har ikke en veldig spesifikk «på innsiden»-betydning. Kasusen som betyr uspesifisert «i/inn/på/ved», heter lokativ. «Lokativ» kommer fra latinsk *locātūs*, som betyr «(å være) et sted». Lulesamiske eksempler med lokativ vises i (9). Legg merke til at dette inkluderer både fysiske steder og mentale/metaforiske «steder».

I de fleste kontekstene må lulesamisk bruke ord som ofte kalles «postposisjoner» for å presisere en annen type romlig forhold – f.eks. på innsiden, på toppen, oppå, under, over, osv. Dette vises i (10). Husk at substantivet selv tar attributiv-genitiv i disse eksemplene fordi det attribuerer informasjon til postposisjonen.

Det er minst to årsaker til hvorfor den lulesamiske språklitteraturen bruker det gale begrepet «inessiv» i stedet for det riktige begrepet «lokativ». Begge kommer fra tendensen til å beskrive lulesamisk via sammenligninger med beslektede språk og oversettelser, i stedet for å beskrive språket på dets egne premisser.

Den første årsaken er finsk. Finsk er det største finsk-ugriske språket brukt i Skandinavia, og er beslektet med lulesamisk. Den har mye høyere status og er mer beskrevet enn samiske språk. Derfor har finsk blitt brukt som et utgangspunkt for å beskrive samiske språk, deriblant kasusene. Et viktig faktum her er at finsk har tre «innen»-kasuser – inessiv (på innsiden), illativ (til innsiden) og elativ (fra innsiden). Og

(9) Lulesamiske eksempler med lokativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall lokativ	a. Máhttu l sijdan .	Mattias er hjemme .
	b. Máhttu l váren .	Mattias er på et fjell/fjellet .
	c. Máhttu l jávren .	Mattias er i/på/ved et vatn/vatnet .
	e. Máhttu l goaden .	Mattias er i et hus/huset .
	f. Máhttu l Vuonan .	Mattias er i Norge .
	g. Máhttu l nielgen .	Direkte: Mattias er i sult . Dagligdags: Mattias er sulten.
	h. Bijlla l Máhtun .	Direkte: En bil/bilen er i/på/ved Mattias . Dagligdags: Mattias har en bil/bilen.
Flertall lokativ	i. Máhttu lij várijn .	Mattias var på fjell/fjellene .
	j. Máhttu lij jávrijn .	Mattias var i/på/ved vatn/vatna .
	l. Máhttu lij gådijn .	Mattias var i hus/husene .

(10) Lulesamiske eksempler med attributiv-genitiv og postposisjoner i stedet for lokativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall attributiv-genitiv + postposisjon	a. Máhttu l goade sinna .	Mattias er inne i et hus/huset .
	b. Máhttu l goade nanna .	Mattias er (op)på et hus/huset .
Flertall attributiv-genitiv + postposisjon	c. Sij li gådij sinna .	De (>2) er inne i hus/husene .
	d. Sij li gådij nanna .	De (>2) er (op)på hus/husene .

den finske «fra innsiden»-kasusendelsen *sta/stä* ligner på den lulesamiske «fra»-

kasusendelsen *s/sta/ssta*. På grunn av denne likheten har navnet «elativ» blitt

brukt for å beskrive den lulesamiske kasusen som betyr «fra». De to andre finske «inne»-kasusene, inessiv og illativ, har da også blitt brukt i lulesamiske beskrivelser, selv om lulesamisk egentlig ikke har «inne»-kasuser.

Den andre årsaken til bruken av «inessiv» (feil) i stedet for «lokativ» (riktig), handler om nordsamisk. En viktig forskjell mellom lulesamisk og nordsamisk er at nordsamisk ikke skiller mellom «i/inn/på/ved»-kasus og «fra»-kasus. Siden nordsamiske ord med disse betydningene har den samme formen, og disse betydningene handler om sted, bruker den nordsamiske litteraturen navnet «lokativ». Og siden nordsamisk er det største samiske språket, med høyere status og større litteratur enn lulesamisk, har dens (delvis feile) bruk av «lokativ» blokkert den riktige bruken i lulesamiske beskrivelser.

For å oppsummere; inessiv brukes i noen språk for å indikere at noe er «inne/på innsiden», mens lokativ brukes for å indikere at noe er et mer generelt sted som ikke nødvendigvis er på innsiden. Lulesamisk har altså lokativ, og ikke inessiv.

Allativ – til

Som nevnt er både lulesamisk og finsk beskrevet som språk med illativ. «Illativ» kommer fra latin, og betyr «å bære/bevege til» eller bare «til». Finsk har denne kasusen, men det har ikke lulesamisk. Den tilsvarende lulesamiske kasusen betyr en mer generell bevegelse «til», uten at det må bety

(11) Lulesamiske eksempler med allativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall allativ	a. Máhttu goahtáj váttsá.	Mattias går til et hus/huset .
	b. Máhttu várráj váttsá.	Mattias går til et fjell/fjellet .
	c. Máhttu mánnáj giehttú.	Mattias forteller til et barn/barnet .
	d. Máhttu l vielggen mánnáj .	Mattias er i gjeld til et barn/barnet .
Flertall allativ	e. Máhttu gádijda váttsá.	Mattias går til hus/husene .
	f. Máhttu várijda váttsá.	Mattias går til fjell/fjellene .
	g. Máhttu mánájda giehttú.	Mattias forteller til barn/barna .
	h. Máhttu l vielggen mánájda .	Mattias er i gjeld til barn/barna .

(12) Lulesamiske eksempler med et spesielt verb eller attributiv-genitiv og postposisjoner i stedet for allativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall allativ + verb	Máhttu goahtáj tjágŋá.	Direkte: Mattias går inn til et hus/huset . Dagligdags: Mattias går inn i et hus/huset.
Entall attributiv-genitiv + postposisjon	Máhttu boahtá goade sisi.	Mattias kommer inn i et hus/huset .

«til innsiden». Denne kasusen heter «allativ», som betyr «å bære/bevege til» eller bare «til».

(11) viser at allativ i lulesamisk kan brukes om både fysiske og mentale/metaforiske bevegelser.

Det finnes ingenting i disse eksemplene som tyder på en obligatorisk «innsiden»-tolkning på lulesamisk. Hvis

man ønsker å presisere «til innsiden» på lulesamisk, må man bruke et spesielt verb eller en postposisjon.

Ablativ – fra

Både lulesamisk og finsk er beskrevet som språk med elativ-kasus. «Elativ»

kommer fra latin, og betyr «å bære/bevege ut», «fra innsiden» eller bare «ut». Men i motsetning til finsk har ikke lulesamisk elativ. Den tilsvarende lulesamiske kasusen betegner en mer generell bevegelse «fra» uten at det må være «fra innsiden». Denne kasusen heter «ablativ». Ablativ betyr «å bære/bevege fra» eller bare «fra».

(13) viser at ablativ i lulesamisk ofte er oversatt til norsk med preposisjonene «fra» eller «av».

I lulesamisk må man bruke en postposisjon for å spesifisere «fra innsiden».

Prolativ – via/langs

Lulesamisk har en fjerde semantisk kasus som handler om sted – prolativ. «Prolativ» kommer fra latin, og betyr «å bære/bevege via» og «å bære/bevege langs», eller bare «via», «langs» eller «gjennom».

Bruken av prolativ er veldig begrenset i moderne lulesamisk. Den brukes kun med spesifikke typer nomen som uttrykker spesifikke type steder⁵. (15) og (16) viser at dette inkluderer påpekkende pronomener og noen likestavelses-substantiv.

Det er interessant at prolativ i lulesamisk kun brukes med likestavelses-substantiv. For eksempel har *bálges* «sti» og *suoloj* «øy» betydninger og bruk som er veldig like *rahte* «veg» og *várre* «fjell». Men *bálges* og *suoloj* kan ikke stå i

(13) Lulesamiske eksempler med ablativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall ablativ	a. Máhttu goades váttsá.	Mattias går fra et hus/huset .
	b. Máhttu váres váttsá.	Mattias går fra et fjell/fjellet .
	c. Máhttu girjev Mádjás oadtu.	Mattias får en bok/boken fra Maria .
	d. Máhttu vuojnos gádoj.	Mattias forsvant fra synet .
	e. Máhttu oademis gáhttsáj.	Mattias våknet fra dvale .
	f. Rájdam la tjoarves .	En kam/kammen er av horn .
	g. Vanntsa l dievas tjátjes .	En båt/båten er full av vann .
	h. Máhttu lájbes bárrå.	Mattias spiser av et brød/brødet .
Flertall ablativ	i. Máhttu gádijs váttsá.	Mattias går fra hus/husene .
	j. Máhttu várijs váttsá.	Mattias går fra fjell/fjellene .

(14) Lulesamiske eksempler med postposisjoner i stedet for ablativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall attributiv-genitiv + postposisjon	Máhttu váttsij goade sissta.	Mattias gikk fra innsiden av et hus/huset .

prolativ fordi de ikke er likestavelses-substantiv.

På grunn av restriksjonene i bruken av prolativ i lulesamisk, er mange nomen med prolativform feilbeskrevet i litteraturen som adverb.

Partitiv – del

Den siste kasusen diskutert her, er partitiv. «Partitiv» kommer fra latinsk

partītī, «å dele». Denne kasusen er normalt til å bety at noe er «en del av». Men partitivets «en del av»-betydning kan tolkes på forskjellige måter i forskjellige språk – f.eks. en del av en helhet, en del av en mengde, en uavsluttet hendelse, osv. Dette betyr at partitiv kan fungere på ulike måter i ulike språk, og at ord i partitiv kan oversettes til andre språk på forskjellige måter.

⁵ Dette inkluderer tidsbegrep, som i lulesamisk behandles som stedsbegrep.

(15) Lulesamiske eksempler med prolativ

Bruk/kontekst	Lulesamisk	Norsk
Likestavelsessubstantiv	várrek	langs/via et fjell/fjellet
	jávrrek	langs/via et vatn/vatnet
	merrak	langs/via en sjø/sjøen
	ilmmek	gjennom/via luft/luftnen
	dálvvek	gjennom vinter
	giessek	gjennom summer
Påpekende pronomer	daggu	langs/via der (generelt)
	dággu	langs/via her
	duoggu	langs/via der (nærmere her)
	dággu	langs/via der borte
	dajgu	langs/via omrent der (generelt)
	dájgu	langs/via omrent her
	duoju	langs/via omrent der (nærmere her)
	dåjgu	langs/via omrent der borte

(16) Lulesamiske eksempler med prolativ

	Lulesamisk	Norsk
Entall prolativ	a. Máhttú várrek bådij.	Mattias kom langs fjellet .
	b. Máhttú dálvvek giessek bargaj.	Mattias jobbet gjennom både vinter og sommer .
	c. Máhttú dággu bådij.	Mattias kom langs her .
Flertall prolativ	d. Máhttú dájgu bådij.	Mattias kom omrent langs her .

Litteraturen beskriver partitiv som en kasus med svært begrenset bruk i lulesamisk. Det sies at partitiv i lulesamisk kun brukes med spesifikke tall-

ord, påpekende pronomer og spørsmålspronomen i spesifikke kontekster. I tillegg er den noen ganger beskrevet som brukt med noen adverb som uttrykker

bevegelse «fra» et sted. Og det er påstått at partitiv i lulesamisk kun brukes med entall, altså at lulesamisk ikke har flertall partitiv i det hele tatt. Mesteparten av denne beskrivelsen er feil. *Partitiv er egentlig en av de viktigste kasusene i lulesamisk, og den brukes oftest med flertall*.

Lulesamisk bruker ikke entall partitiv med substantiv. Entall partitiv brukes med grunnstall og påpekende pronomer som modifiserer substantiver i entall ablativ. Når det er snakk om et helt, enkelt substantiv, brukes entall akkusativ på påpekende pronomer, grunnstallet og substantivet. Eksempler gis i (17).

Det er litt annerledes med direkte objekt i flertallsform. Vanligvis kan ikke substantiv stå i flertall akkusativ i lulesamisk. Når et direkte objekt i flertall brukes alene eller kun med påpekende pronomer, står objektet i flertall partitiv. Når det brukes med grunnstall større en én, brukes vanligvis flertall akkusativ. Eksempler gis i (18).

Det finnes minst to hovedårsaker til hvorfor lulesamisk partitiv er feilbeskrevet i litteraturen. Den første er en bivirkning av hvordan lulesamisk oversettes til andre språk. Nomener i flertall partitiv blir alltid oversatt til flertall akkusativ. Derfor blir disse nomenene feilanlysert og feilbeskrevet som flertall akkusativ i lulesamisk.

Den andre har med finsk å gjøre. Som nevnt tidligere, er de samiske språkene ofte sammenlignet med finsk (og andre finsk-ugriske språk), og beskrivelsene av samiske grammatikker tar finsk som utgangspunkt. Siden finsk har partitiv som fungerer på en annen måte enn lulesamisk partitiv, har den

(17) Lulesamiske eksempler med partitiv, akkusativ, påpekende pronomener, grunntall og substantiv

	Lulesamisk	Norsk
Entall partitiv påpekende pronomener/ grunntall med entall ablativ substantiv	a. Máhttu dát avtat guoles bårrå.	Mattias spiser denne ene delen av fisk.
	b. Máhttu dát guovtet guoles bårrå.	Mattias spiser disse to delene av fisk.
Entall akkusativ	c. Máhttu dáv avtav guolev bårrå.	Mattias spiser denne ene fisken.

(18) Lulesamiske eksempler på direkte objekt i flertall med partitiv- eller akkusativsform avhengig av kontekst

	Lulesamisk	Norsk
Flertall partitiv substantiv	a. Máhttu guolijt bårrå.	Direkte: Mattias spiser fiskedeler. Mellomting: Mattias spiser deler av fiskemengden. Dagligdags: Mattias spiser fisker.
Flertall partitiv påpekende pronomener og substantiv	b. Máhttu dájt guolijt bårrå.	Direkte: Mattias spiser disse fiskedelene. Mellomting: Mattias spiser disse delene av fiskemengden. Dagligdags: Mattias spiser disse fiskene.
Attributiv grunntall og flertall akkusativ substantiv	c. Máhttu gålmmå guole bårrå.	Mattias spiser tre fisker.
Flertall akkusativ påpekende pronomener og substantiv brukt med <i>attributiv grunntall</i>	d. Máhttu dá gålmmå guole bårrå.	Mattias spiser disse tre fiskene.

finske bruken blokkert bruken av partitiv for å beskrive lulesamisk kasus i noen kontekster.

Konklusjon

Mens beskrivelsene av lulesamiske kasuser i denne artikkelen er overfladisk lik de tradisjonelle beskrivelsene, er de ikke de samme. Det finnes forskjeller i hva kasusene heter, hvordan de fungerer, og hva slags forhold de har til hverandre. I tillegg ser man at lulesamisk har flere kasuser som ikke er beskrevet i den tradisjonelle litteraturen.

Hvorfor er disse beskrivelsene så forskjellige? Fordi tradisjonelle beskrivelser har arvet feil. Disse feilene kommer fra en ufullstendig forståelse for lulesamisk grammatikk, et gammeldags syn på språk, dårlige oversettelser og/eller upassende sammenligninger med andre språk.

Det er på tide at lulesamisk får oppmerksomheten den fortjener. Den må bli sett slik den egentlig er – et selvstendig og fullkommen språk som må analyseres på sine egne premisser. Dette gjelder også for samiske språk generelt.

Det er viktig å gå tilbake og revidere det som er skrevet om lulesamisk grammatikk. Forhåpentligvis kan en ny forståelse bidra til bedre læremidler og hjelpe til å videreføre dette spesielle språket til framtidige generasjoner.

Tjoahkkájgæsos

Dát artihkal gehtjat ásijt julevsáme kasusvuogádagás, ja vuoset jut kasusvuogádahka la vuojnnet sæmmilágásj gá ávdep ájge gávvidime, valla gá snivva gehtja de le ållu sierraláhkáj. Gávnnuji sieradusá kasusij namáj gaskan ja gáktu da doajmmi, ja gáktu ietjá kasusij gáktuj doajmmi. Duodden boahtá ávddán julevsámegielan li ienep kasusa ma ælla dábegis girjálas-juodian gávvividuvvam.

Manen li dá gávvividime nav sieralágájtja? Danen gá dábegis gávvividime li oabmása ja li vuododuvvam berajgielaj buohtastimij milta, dábálabmusit gielaj majn li ienep giellaadne ja alep árvvo. Dát vuohke le buktám ájnas vigijt gávvividimija. Ållu ietjá, ja ienep dádjadahtte gávvå vuojnnusij boahtá gá giella ádásit gehtjaduvvá, ja gá buohtastahteduvvá gielaj ma ælla berajgiela.

Båhtusin dássta le, ájgge l láddam julevsámegiella (ja ietjá sámegiela) gehtjadaláduvvi nav gáktu duodaj le, sierra ja ålles giellan mij viertti guoraláduvvat ietjas ævtoj milta. Gá dat dagáduvvá, de vuojnnu jut julevsámegiella ij la huoman nav «gássjel» gáktu ulmusj jáhkká. Vuojnunagá de stuorra oasse grammatikhkas viertti ádásis tjáleduvvatt. Båhtusin dássta le jut gájkka oahppamnævo vierttij ádåstuhteduvvatt ja giellaåhpaddje hæhttuij «ådåsit åhpaduvvatt». Juska dát soajttá baldet, de la dárbbo mijá aktisaj dádjadusáv grammatikhkas buoreduvvat. Dárbahip aj gávnna vuohkasap vuogev man láhkáj boahtte buolvajda buorre vuogijŋ grammatikhkav gaskostit.

Forfatteren

Bruce Morén-Duolljá (f. 1966) er fra New York, og har siden 2003 vært bosatt i Norge. Han tok ph.d.-graden ved Universitet i Maryland i 1999. Morén-Duolljá har jobbet ved Universitetet i Maryland, Johns Hopkins Universitet, Georgetown Universitet, Boston Universitet og Cornell Universitet. Fra 2003 til 2012 jobbet han som postdoktor, forsker og seniorforsker ved Universitetet i Tromsøs Center for Advanced Study in Theoretical Linguistics (CASTL). Nå jobber han som førsteamanuensis i språk ved Universitetet i Nordland. Hovedsakelig har han arbeidet med fonetikk, fonologi og morfologi, og han har publisert artikler om flere språk bl.a. islandsk, italiensk, thailandsk, serbisk og kasjmirsks. For tiden jobber Morén-Duolljá mest med lulesamisk språkdokumentasjon og -beskrivelse.

E-post: bmd@uin.no

Noen gamle samiske ukenavn

Harald O. Lindbach

Å holde rede på tiden har alltid vært viktig, og kalenderen har i så måte lange samiske tradisjoner. De samiske ukenavnene gir oss også et innblikk i hvordan året var organisert.

Kalenderen

Runekalenderen¹ var nyttig å ha for å holde rede på uker, messedager eller merkedager og markedsdager. Selve kalenderen kunne være formet som en stav, eller som ei bok med sju skiver. Her var dagene i året markert med runer eller streker, og spesielle merkedager og helligdager var markert med ulike symboler.

Av runekalenderen kunne en se når det var marked, når det var kirkehelg og når de viktige merkedagene var. Det siste var spesielt viktig. For av hvordan været var og måne og stjerner sto på disse merkedagene, kunne en varsle både vær og annet. Og ikke alle dager var like bra å begynne et arbeid på. På *Paval-peiwe* – Pålsmesse – var det best å

Kalenderen har lange samiske tradisjoner. Foto: Kari Dahl, NTNU Vitenskapsmuseet.

passe seg. Denne dagen var en farlig dag! Det visste folk over hele landet.

Tilsvarende evighetskalendre var i bruk i mange europeiske land. De samiske kalendrene har trekk til felles med både svenske, norske og finske varianter, men har også sine særegenheter i utformingen som skiller dem fra sine

naboer.² På de samiske kalendrene var det opptegnet 52 uker, altså 364 dager – det vil si at den hadde én dag for lite. Derfor måtte kalenderen justeres årlig. Dette ordnet man ved å la 6. januar –

1 Jeg har i denne artikkelen valgt å bruke begrepet runekalender i omtalen av de samiske kalendrene. I norsk sammenheng brukes gjerne betegnelsen primstav, mens man i Sverige ofte betegner slike kalendertyper for runstavar.

2 Om dette, se standardverket «Lapska ben-och tråkalendrar» (1973), av Ingallill og John Gralund

eventuelt 1. januar - vare i to dager. Slik også når det var skuddår. Da kom man på rett spor igjen!

I år 1700 gikk for øvrig Norge over fra den julianske kalenderen til den gregorianske. Da la man seg om kvelden 18. februar og stod opp neste morgen 1. mars. I Sverige og Finland gikk det ennå 53 år før den gregorianske kalenderen ble innført. I denne perioden opererte dermed nabolandene med helt ulike datoer – sikkert til fortvilelse for alle grensekryssere.

Å spå været

De beste tidspunktene for langtidsvarsel var messedagene, eller merkedagene. Da kunne en få spådd været for uker fram i tid. For folk som levde året rundt i nær kontakt med naturen, var det viktig å vite hvilket vær de kunne vente i tiden framover. Å tolke naturfenomener var en måte å skaffe seg viten om været og værforandringer på.

Det finnes utallige slike værtsgn. Et varsel om regnvær var når skodda lå seg omkring en fjelltopp. Ring rundt sola var derimot et godt værmerke. Noen av tegnene kunne fugler og dyr stå for, som når svalene fløy lågt over bakken. Da var det uvær og regn i vente. Kom sauene ned fra fjellet, var det også uvær i vente.

Værforholdene rådde maktene for – ikke menneskene. Og på messedagene var også været et sentralt bønneemne. Da ble det bedt om *puore ja sjättoh talkeb* – godt og tjenlig vær.

Kom sauene ned fra fjellet, var det uvær i vente. Illustrasjon: Eva Jørgensen.

Noen gamle samiske ukennavn

Kyrkoherde Pehr Högström laget i 1746 ei liste over ukennavn fra lulesamiske trakter, og også fra et større samisk område. Den har navn på alle de tjueni ukene fra midten av juni og året ut. Han har også samiske navn på de fem første ukene i året og fire uker i mai. Det fantes også ei anna slik liste fra 1732, skrevet av Carl von Linné. Linné har navn på de sytten ukene fra midten av juni til midten av oktober.

1 *Loppatie-wacko*

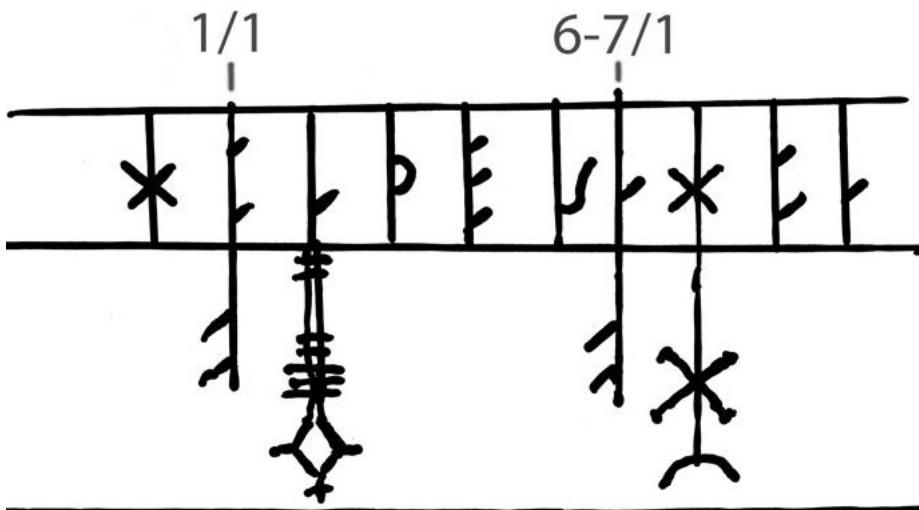
Årets første uke var den siste i julefeiringa, og det samiske ukennavnet kan

oversettes med avslutningsuka. Det går nå mot trettendedagen, 6. januar, som mange steder ble kalt gamle julekveld. Dette skyldes tidsforskyvinga som overgangen til ny, gregoriansk kalender hadde ført med seg: «*De som var riktig nøye på det feiret de gamle dagene både etter gregoriansk og juliansk kalender. Derfor ble 6. januar kalt gammel juldagen*» (1).

2 *Nutti eller Knutti-wacko* – St. Knut 7. januar

3 *Heinrik-wacko* – Henrik, Finlands vernehelgen – Minnedag 19. januar

4 *Paval-wacko* – Pålsmesse 25. januar

6. januar er merket med et kors i runekalenderen. Dagen før – helligtrekongersaften – har en kvist til merke, som viser at dette er «halv» helligdag. Illustrasjon: Harald O. Lindbach.

5 Kintal-wacko – Kyndelsmesse

2. februar

Ukenavnet kommer av latin *candela* – talglys, som ble til kyndill på norrønt og altså gintal på lulesamisk.

I disse første ukene av året var det mange markeder. Omkring *Loppatiwacko* var det markedstid i Umeå. I Jokkmokk var det marked for Lule lappmark etter *Paval-wacko*, og rundt *Kintal-wacko* var det marked i Piteå, Torneå og Kemi lappmarker. Högström skriver at den som nå gjør seg klar til å dra til markedspllassen, der man betaler skatt samt selger og kjøper ting man behøver, må passe seg godt, så man ikke bedrar noen eller gjør noen urett.

Vi har ikke noen sikre ukenavn fra tida etter *Kintal-wacko* før vi kommer til mai.

18 Walbornäss-weckan – Valborg-messe 1. mai

I denne uka faller dagen *Kanta päivi*. Gántá betyr pinseria – uværsperioden ved pinsetider. På sørsamisk kalles hele uka for Ganhta.

19 Namatus-wacko

Den navnløse uka. Fra 3. til 18. mai er det knapt noen helgendager som er avmerket på samiske kalendre.

20 Eirik-wacko – Eriksmesse 18. mai – Erke (ns)

Uka har navn etter helgenen Erik, konge av Sverige 1156–1160. Erke var en viktig værvarslingsdag. Skulle det bli kaldvær eller varme? «*Hvis Erke kom med skjorta på, så kom Urbanus med dorken på!*»(2) Og omvendt.

21 Urbanus-wacko – Urbanus 25. mai
Om denne og de foregående ukene fortalte samene til Högström i 1748 at «da kommer virkelig tida da mennesket kan leve, [for] den som klarer å arbeide. Vatn og elver tiner ved Erikstida. Det begynner å bli mye fisk.» Dette var ellers ei viktig tid på året, med vår og kalvingstid.

Urbanus var også siste dag for å så kornet, om det skulle bli modent. Omkring 1700 ser det ut til at de fleste i Nord-Salten dyrket korn. I Hamarøy var det 151 bruk, og det ble dyrket korn på 124 av disse. Sørfolds sju «finner» er alle korndyrkere. Samene i Tysfjord hadde 68 bruk og 36 av dem var kornbruk (Fjærvoll 1961).

24 Bådhteles-våhkoe – Botsok 17. juni
Bådhteles-våhkoe er et sørsamisk sommeruknenavn. Den er først i juni, og har med Botsok eller Botolfsmesse å gjøre. Botsok ble regnet som helg til langt ut på 1800-tallet mange steder i Norge.

Ifølge Granlund (1973:177) er det i lulesamisk område to ulike navnetradisjoner for denne uka; i Jokkmokk kalles den Eskil-wacko, og i Nord-Kaitum, Sør Kaitum og Nordre Jokkmokk kalles den Henrik-wacko.

25 Mitsammar-wacko – Jonsok 24. juni
Denne helga kalles *Mitsammar-peiwe* eller *Joffan Messo*. Da dukker myggen opp, forteller Högström, men da er det også etter hvert rikelig med reinmjølk og ost. Grågåsa begynner å ruge.

26 Petar-wacko – Persok 29. juni

27 Kassa Marie wacko – Maria besøkelsesdag 2. juli
Linné kaller uka *Gassa vacku*, mens Högström altså kaller uka for *Kassa Marie wacko*. «Gassa» og «kassa» betyr i begge tilfeller gås. På denne tida er det rugetid for gjess og slåttetid for folk (ibid.).

28 Kaskakes wecka – jf. midtsommerdag 14. juli
Denne uka skal regnes som «*deras rätta Midsommars wecka*», skriver Högström. Gamle midtsommer er avmerket i kalenderen 14. juli – noen ganger med en loddrett strek med to tverrstreker.

29 Marget-wacko – Margitmesse 20. juli
Så kommer hundredagene. «*Mieska mano alga*» (Røytmånedens begynner) (ibid.). Den dagen hundredagene går inn – 23. juli – var en viktig værmerkedag. Slik været er første dagen, vil været være resten av hundredagene. I denne perioden har mat og drikke lett for å surne eller råtne. Men det er mer som skjer – Högström skriver at nå er det tid for å plukke multebær, og legger til at på denne tida plager knotten rein og folk forferdelig.

30 Jacob wacko – Jakobsmesse 25. juli

31 Wollis-wacko – Olsok 29. juli
Carl von Linné sier i 1732 at det er «*Olsmässa*» som lulesamene kaller «*Vollis*» – Olsok, mens Högström lar «*Jakob wacko*» komme før «*Wollis-wacko*». Jakobsmesse er 25. juli og Olsok er 29. juli, så det er nok dette siste som er riktig rekkefølge.

Linné noterer ordet «*Vehak*» om en dag – eller er dette et ukennavn? Det er ikke lett å avgjøre, og har da også gitt forskerne hodebry, sen det ut til. Selv tror jeg det har sammenheng med merkedagen *Translatio Olavi* 3. august, som kaltes «andre Olsok» eller «lille Olsok». Linnés «*Vehak*» kan da komme av vehik

(litt, lite grann), og vært brukt for å markere merkedagen «lille Olsok».

På primstaven var Olsok noen ganger merket med stor øks, lille Olsok med litra øks. Flere runekalendre har også stort merke 29. juli og tilsvarende lite merke 3. august – eller så er dagene merket med to like store øksar.

32 Lauras-wacko – Larsok 10. august
«*Lauras pali pilsah tjoggoh. Ale kuit mesit niuowa pilsa tietil!*» (Kalvene får ny pels nå. Slakt nå ikke kalver på grunn av skinnet!) (Högström).

33 Orjek-wacko – Marimesse 15. august
Etter Lauras-wacko kommer «*Renkalvecka*», skriver Linné. Lulesamiske navn

Ukenavnene gir innblikk i hvordan året var organisert. Foto: Kari Dahl, NTNU Vitenskapsmuseet. Bearbeidelse: Bårjås.

er «Orrik» og «Orjek-wacko». Uka har fått navn etter de toårige reinkalvene, som fra denne tiden benevnes «årek». «På denne tida skal bukkekje være slaktet, før kjøttet får usmak»(3).

34 Bárdebei-vahkku – Barsok 24. august
Uka omkring Barsok kalles på nord-samisk Bárdebei-vahkku. Högström har nok i sine opptegnelser byttet om navnene på denne og neste uke – han kaller denne uka for Hobmelt, og neste for Perti wacko. Linné har derimot rekkefølgen Barti, så Hoppmil – en rekkefølge som stemmer bedre med merkedagen Barsok.

På sør-samisk heter uka Baartes-våhkoe, og tida fra omkring 20. august til 10. september kalles voetkedahke – «tiden da reinen feier hornene» (Mattson Magga, 2009). Dette tilsvarer opplysnin-
ger fra Finnmark, om at oksereinen i denne tida bruker å feie hornene: «dalle láve sarvvis časkit» (Nielsen, 1979).

35 Hobmelt

Linné kaller denne uka for Hoppmil. Högström sier som nevnt at uka før heter «Hobmelt», men her er det sannsynligvis førstnevnte som har rett. Videre oversetter Högström hobmelt med «humla» – og sikkert er det at nå er humlene ikke lenger å se ute. Det er et kjent ord at når humla går i hus blir det uvær og kaldt.

I Karasjok kaltes uka for Opmil-vahkku, ifølge Konrad Nielsen. I Kautokeino sa de at det heter «hopmil», og da begynner graset å gulne – «de homahuvva rássi».

36 Marje-wacko – Marimesse

8. september

Den andre uka i september har mange navn, «Margreta», «Marget», «Margi», «Marckit» og «Marje-wacko» på lule-samisk. I denne uka ble den fjerde av de fire minnedagene for Maria feiret. De øvrige Mariadagene er 2. februar, 25. mars og 15. august. Alle disse var merket av på kalenderen.

37 Beharris – Korsmesse 14. september

Uka kalles «Beharris» av Linné, og «Päha ris» av Högström. Sistnevnte forklarer navnet med at denne uka er det hellige korsets uke. Og han skriver: «[F]ra nå av berger man seg ikke på trelause områder, men man flytter ned fra vidda når dag og natt er like lange.»

For dem som drev med jordbruk, var det slik at nå skulle kornet være i hus, og mange steder var dette siste bufardag fra setra. Høsten var kommet for alvor.

38 Mattus-wacko – Mattismesse 21. september

Mattus-wacko er tida for å slakte okse-reinen før brunsten. I Kautokeino fortelles: «dalle njolggida goddesarvvis njinjelasaid ohcat» (på den tida begynte villreinoksene å trave etter hunndydrene).

39 Mickel-wacko – Mikkelsmesse 29. september

Både Mattus-wacko og Mickel-wacko var viktige merkedager for været. Nå på høsten var det også markedstid, for eksempel i Sørfold. Schnitler noterer i 1743 at det for lenge siden ved «Thor-

fjorden i Sørfolden, og ved Mørkesviig i Nordfolden om Høsten ved Mikkelsmiss-Tid [har] været Finne-Markedet» (Schnitler, 1929).

40 Pirgit wacko – Britemesse 7. oktober
Fra denne uka og fram til Helgo-wacko var det tid for å fiske med garn eller net under isen, kan Högström berette.

41 Dalwija – Vinternatt 14. oktober

Linné sier at nå kommer «Vintervecka», og den kalles «Talvi». Högström sier at det er «Dalwija eller winternättarna». En viktig merkedag for vinterværet!

42 Meiwa-wacko – jf. Ursula 21. oktober
Hva meiwa betyr, er ikke godt å si – og det visste man ikke i 1672 heller. Olaus Graan skrev: «21. Octoberis, till huilka Napni de intet kunna swara, ähn at klölden tillijka medh snöin då aldeles tager öfwerhanden». Det er foreslått at dette meiwa kan komme av et ord som betyr «bli fullhårig (om ekorrer)» (Granlund 1973:181). Et annet navn på denne uka er «oarre vakko» (ekornuka), kjent fra Utsjok og Enare (Itkonen, ibid:181).

43 Simun-wacko – Simonsmesse 28. oktober

Ukenavnet er kjent også fra Kautokeino. I lulesamisk område sa man: «Jus tal njadso sjadda, die mai talke puoran, muttu neuro quotto!» (Om det blir tøvær nå, da blir været bedre, men beitet blir dårlig!) (Högström). Nå er det på tide å dra til gudstjeneste, for det er snart gájkálli-sijbiejvve – allehelgensdag!

Runstafwen försvenskad! Slik står det på en gammel tobakksdåse som Johan Olsen fant under pløying i Sørfold i 1946. Foto hentet fra Årbok for Sørfold 1990

44 Helgo-wacko – Helgemesse

1. november.

Dette var ei viktig tid for gudstjenester og markeder, og for å se etter alt som trengtes til vinterjakta: «*K.ailesi peīw åppa die äska wissjalet kildarit, reite juoksait ja pirsoit, wai ädjoli h nautit, laddit, kedkit ja repit*» (Allehelgensdag da ser de først flittig etter fangstfeller, gjør buer og børser i stand, så de kan få rovdyr, fugler, jerver og rever) (ibid.).

45 Martus-wacko – Mortensmesse

11. november

46 Passatus-wacko

Ukenavnet kommer sannsynligvis av at det nå nærmer seg den hellige adventstida – basse betyr hellig. Fra 11. til 23. november er det vanligvis ingen avmerkede messedager på kalenderne.

47 Kadai-wacko – Karimesse

25. november.

Disse siste tre ukene brukte man til å forberede seg på vinteren. Ifølge Högström syr nå kvinnfolka skinnhansker, skaller og pelser, som gammelfolket kan holde varmen med (ibid.).

48 Anteras-wacko – Andresmesse

30. november

Også nå er det tid for jakt: «*Die tjuoika stalpit ja kådde, abmamisa äloit peistet taai änemus peiwi!*» (Da går man på ski etter ulv og tar livet av dem, forat de ikke skal gjøre skade på reinflokkene når dagene er kortest) (ibid.).

49 Anna-wacko – Annadagen 9.

desember

Denne uka har fått navn etter Anna, jomfru Marias mor. Mange samiske kalendre har avmerket feiring av Anna på to dager i desember, både den 9. og den 15. At Anna feires to ganger, er samene alene om. I Finland var det stor Annahelg 15. desember.

Den hellige Anna er alle mødres helgen. Hun er hjelper og beskytter for fødende og også for buskapen. Til Anna kunne man også be om hjelp når man dro på jakt. Nils Lid skriver: «*Annas dag har kome inn som figur på samiske runebommer, der dei har komme i staden for dei gamle fødselsgudinna*.» Det er ikke urimelig å anta at det her er en sammenheng, og at feiringa går langt tilbake i tid.

50 Lussi-wacko – Lussi langnatt

13. desember

Det er Anna som har all feiring midt i desember. Lussi er knapt markert på noen samiske kalendre.

51 Thomo-wacko – Tomasmesse

21. desember

Nå må folk som har lang veg til kirka begynne å lage til nistemat: «*kukkes almats reitus tal nestit, maina wiesoli påtie stuora passi. Thomas. Wuolqus die kyrkoil*» (til å leve på den kommende storhelga. Tomasmesse. Da må man dra til kirka!) (ibid.).

52 Jaulo-wacko – Juledag 25. desember

I nordsamisk juovllat som i norrønt jól, er ordet et flertallsord – som i flere norske dialekter: «*i julom*». Det kommer fire helligdager etter hverandre, skriver Högström: «*joula peiwe, 2. peiwe [Stefansdagen], Joann. peiw. [Johannesdagen], 4. peiwe*» – og skriver til slutt: «*kite HERab kaik mi wieso!*» (takk Herren, alt som lever!).

Forfatteren

Harald O. Lindbach (f. 1941) har utdannelse i teologi, samt samisk språk. Han har blant annet skrevet lærebøker i nordsamisk, dikt-samling, samt artikler som særlig omhandler samisk religiøs tro. Han driver i dag småbruk i Skilvassbakk i Hamarøy kommune.

E-post: harald.o.lindbach@gmail.com

Tjoahkkájgæsos

Ájge birra diehtet la agev lähkám dárbulattjan, ja dajnas la rijmmoadnemin guhka dáhpen sámiij lunna. Rijmmo lij vuogas adnet vaj vahkojt, mæssobievjijt jali mærkkabiejvijt ja mårnánbievjijt diehtá. Rijmmo máhtij soabben jali girjen liehköt. Danna lidjin bieje mierkkiduvvam tsiehkij, ja sierra mærkkabiejve ja bassebiejve lidjin duon dán gåvåstagáj. Rijmos ulmusj vuojnij goassa mårnána, mæssobiejve ja ájnas mærkkabiejve lidjin. Mærkkabiejvij

birra diehtet lij sierraláhkáj dárbbon. Gåktu dálkke lij, mánno ja náste lidjin mærkkabiejvij, dassta máhttin diededit dálkev ja ietján.

Sáme vahkkonamáj baktu oadtjop diehtet gåktu jahke lij organiseriduvvam. Dålusj gáldojn li moadda namá ájmon. Artihkkalin li namá majt ierit ietján Högström ja Linné libá tjállám, aktan diedoj bargojs ja bassebiejvijs ma gullujin duon dán vahkkuj.

Litteratur

- Fjærvoll, K. (1961): *Korndyrkinga i Hålogaland i gammal tid: 1500 og 1600-åra*. Svorkmo.
- Graan, O. (1899): Relation, eller en fulkomlig beskrifning om lappernas ursprung. I Granlund, I. og J. (1973): *Lapska ben- och träkalendrar*. Stockholm.
- Granlund, I. og J. (1973): *Lapska ben- och träkalendrar*. Stockholm.
- Grunnström, H. (1950): «Folkelig tideräkning i Lule lappmark». Svenska Landsmål och Folkliv, årg. 73.
- Högström, P. (1748): *Katechismus, Katjelwasi ja Wastadusi*
- Högström, P. (1746): Beskrifning Öfwer de till Sveriges Krona lydande Lapmarker.
I Granlund, I. og J. (1973): *Lapska ben- och träkalendrar*, s. 41–56, 70–71 og 177–181. Stockholm.
- Itkonen, T. (1945): Suomen lappalaisten ajanlasku. I Granlund, I. og J. (1973): *Lapska ben- och träkalendrar*, s. 181. Stockholm.
- Lid, N. (1956): «Anna». *Kulturhistorisk lexikon*, bd. I, spalte 151. Malmö.
- Linné, C. von (1732): Lapska veckonam. I Granlund, I. og J. (1973): *Lapska ben- och träkalendrar*, s. 177–181. Stockholm.
- Matsson Magga, L. (2009): *Norsk-sydsamisk ordbok*. Indre Billefjord.
- Nielsen, K. (1979): *Lappisk (samisk) ordbok*. Bd. I-II, 2. opplag. Oslo.
- Schnitler, P. (1929): *Major Peter Schnitlers grenseeksaminasjonsprotokoller*. Oslo.
- Wiklund, K.B. (1897): *Om lappernas tideräkning*. Stockholm.

Informanter

- (1) Knutsen, O.J. (2014), Burfjord;
Mortensen, R. (1969), Badderen;
Pedersen, J.P. (1978), Skardalen.
- (2) Henriksen, B. (1969), Kjøllefjorden, Kvænangen.
- (3) Pedersen, A. (1999), Musken.

Skaff deg tidligere utgivelser av Bårjås

Bårjås 2013:	Luotta – sáme oahppása ja dálusj bátsadisá Spor – om samiske forbilder og fortidsminner	Bårjås 2005:	Vantsa, guollim ja álmmukjáhkko – sáme merragáddekultuvrra Båter, fiske og folketret – Samisk kystkultur
Bårjås 2012:	Iellemvuoge – boatsojeládus, varresvuohta ja dutkametihkka Livsmønster – reindrift, helse og forskingsetikk	Bårjås 2004:	Fuolkke, juolge ja stiebila – nuorran Sámen Røtter, føtter og slagstøvler – om å være ung i Sábme
Bårjås 2011:	Sáme – dutkamobjektas dutken Samer – fra forskningsobjekt til forskere	Bårjås 2003:	Politihkka, láttaga ja identitehta Politikk, multebær og identitet
Bårjås 2010:	Kultuvrra ja luonndoárbbé Kultur og naturarv	Bårjås 2002:	Julevsámegiella uddni – ja idet? Lulesamisk språk i dag – og i morgen?
Bårjås 2009:	Kulturmujto Kulturminner	Bårjås 2001:	Sámij duobddága – Samiske landskap
Bårjås 2008:	Valjesvuohta Mangfold	Bårjås 2000:	Læstádianissma – Tjuorvvo jienas sjadde giedjegij Læstadianismen – Fra en ropende røst til en voksende blomst
Bårjås 2007:	Subttsasa, árvo ja boahtteágge Fortellinger, verdier og framtid	Bårjås 1999:	Dutkam julevsáme guovlon Forskning i lulesamisk område
Bårjås 2006:	Ulmutja, årudagá ja guhkes ájádusá... Folk, hus og lange tanker...		

Dersom du ønsker å abonnere på tidskriftet, ta kontakt.

*Bestilling: www.arran.no, se web-butikk.
tlf. 75 77 51 00 • e-post: poassta@arran.no • pris kr 110,- + omkostninger.*

SISADNO/INNHOLD

<i>Lars Magne Andreassen & Line Merete Skarvik:</i> Åvddåtjála / Forord	2
<i>Anna Gustafsson</i> 'Buorre iellemav' vidtjut: Subtsasa duoje ja vuogasvuoda birra / Strävan efter 'det goda livet': Berättelser om duodje och välbefinnande	6
<i>Astri Dankertsen</i> Tap og forsoning i en samisk hverdag	22
<i>Linda van der Spa</i> Doarromujto Nuortta-Sálton oassen árvvoháhkuhimes kulturmujttosuorgen / Krigsminner i Nord-Salten som ledd i verdiskaping på kulturminneområdet	32
<i>Oddmund Andersen, Lis-Mari Hjortfors, Jostein Lorås & Ken Olaf Storaunet</i> Samiske boplasser og bruk av bark i Lønsdalen	45
<i>Knut Harry Sivertsen</i> Darvvemijla Tållådalenin / Tjærermilene i Tollådalen	54
<i>Bruce Morén-Duolljá</i> Lulesamisk grammatikk: den er ikke som du tror	62
<i>Harald O. Lindbach</i> Noen gamle samiske ukennavn	74

© Báhko
ISBN 978-82-7943-048-3

Kr. 110,-

